

Prie tikėjimo versmių

Vacys Vaivada

Dalia Vasiliūnienė. *Žemaičių Kalvarija. Piligriminio centro istorija ir dailė XVII–XIX a.* Vilnius: Aidai, 2010, 478 p.

Žemaičių Kalvarijos raidos tyrimai 2009 m. pasipildė ypač solidžia monografija, kuri, atidžiau suredaguota, pakoreguota ir papildyta iliustracijomis, 2010 m. buvo išleista naujai. Čia aš apsiribosiu paskutinio leidimo aptarimu. Studija buvo siekta dvejopų tikslų, kuriuos laisvai nusakant galima būtų konkretinti taip – apžvelgti vieno reikšmingiausių Lietuvos piligriminio centrų, Žemaičių Kalvarijos, įkūrimą bei raidą XVII–XIX a. ir nustatyti jos vietą aptariamo laikotarpio Lietuvos bei Europos katalikiškosios kultūros kontekste, pagrindu tam imant vietos dailės paveldą. Toks tikslo apibrėžimas labai pretenzingas. Lietuvos didžiosios kunigaikštystės gyvenime sudėtingas buvo kiekvienas iš nurodytų šimtmečių. Ypač komplikuoti XVII a. vidurio bei XVIII a. pradžios įvykiai palietė Žemaičių Kalvarijos apylinkes. Komplikuoti politiniai XVII a. vidurio įvykiai ir XVIII a. pradžioje vykęs Šiaurės karas buvo iššaukę monografijoje aptariamoms vietoms gyventojų aktyvumą. Kita vertus, XVII a. pabaigoje – XVIII a. pradžioje papildomai vidaus gyvenimą užaštrino dviejų oponuojančių politinių LDK grupuočių kova. Tad jau vien galimos šių kontekstų įtakos Žemaičių Kalvarijos, kaip piligriminio centro, raidai, turint galvoje dar tik įsibėgėjan-

čius šių amžių tyrimus, aptariamo darbo turinyje gali skambėti ir kiek iššaukiančiai, nekalbant apie sudėtingus valstybės padalijimų ir jos prievartinio įjungimo į carinės Rusijos sudėtį laikotarpius. Autorės garbei iš karto reikia pabrėžti, kad nepaisant kiek komplikuoti tekste išsakyto tikslo – „išsamiau *atpasakoti* Žemaičių Kalvarijos kūrimo ir gyvavimo istoriją“ (p. 11), vis dėlto jau knygos pavadinime nusakytas *dailės* dėmuo leido suformuoti tikslią atlikto tyrimo ašį, kuri sudarė galimybes dėmesį koncentruoti tik į ją nusakančius aspektus, istorinės raidos kontekste maksimaliai išskiriant vienuolyno ir Kryžiaus kelio komplekso raidą. Tai deramai koreliuoja su užsibrėžtu tikslu – neįmanoma žvelgti į Žemaičių Kalvarijos dailės, architektūros paveldą be minėtų struktūrų raidos analizės. Suprantama, galėtume pageidauti, kad lokalinių tyrimų kontekstuose būtų aptarta ir gyventojų dvasinio gyvenimo specifika, kas leistų ženkliau išplėsti tyrimo kontekstus. Tačiau šio pageidavimo nesavalaikiškumą nurodo jau pati autorė – „Lietuvos istoriografijoje Jėzaus kančiai pašvęstų Kalvarijų ansamblių problematika ligi šiol išsamiau nenagrinėta“ (p. 13). Šia lakoniška fraze galima būtų ir apibrėžti atlikto tyrimo aktualumą, svarbą bei ver-

tę. Kaip tik tai vertė autorę didelę atidą skirti ne tik Lietuvoje išėjusių mokslinių tyrimų aptarimui. Studijoje, panaudojant Italijoje, Vokietijoje, Lenkijoje pasirodžiusius darbus, išryškintos esminės Kalvarijų formavimosi Europoje tendencijos. Tai autorei leido į bendrąjį šio fenomeno raidos kontekstą ramiau įjungti pagrindinį analizės objektą, Žemaičių Kalvariją, kurios Viešpaties Kančios kelias vaidina ypatingą vaidmenį piligriminio centro gyvenime. Beje, iš pristatytos lietuviškosios istoriografijos matyti ir tas kūrybinis impulsas, kuris suteikė postūmių atlikti išsamesnius tyrimus. Itin išsiskiria pasakutiniųjų dešimtmečių Vilniaus dailės akademijos kolektyvo paskelbti darbai. Tarp kitų tyrinėtojų minėtini Augustinas Vitėnas, Asta Giniūnienė, tyrę pagrindinius Žemaičių Kalvarijos sakralinio paveldo objektus ir suformavę tam tikras metodologines tolesnių tyrimų prieigas, tyrimams panaudoję nemažai dar neskelbtų šaltinių. Neatsitiktinis ir D. Vasiūnienės darbe matomas didelis dėmesys seniesiems rankraščiams, reikšmingai papildžiusiems XVII–XIX a. dominikonų vienuolyno steigimo, jo kasdienio gyvenimo aplinkybes. Apie jų gausą byloja ir solidus pustrėčio puslapio užimantis vien tik nespausdintų šaltinių ar rankraščiuose likusių darbų sąrašas. Tai atliktam tyrimui suteikia ypatingos vertės.

Skaitytųjų dėmesiui pateiktos studijos struktūra nėra komplikauta. Kiekvienos dalies ir skyrių nuostatos formuojamos remiantis pirminiais sumanymais ir atsižvelgiant į uždavinius, iškylančius tyrimo eigoje. Pirmoji dalis skirta Kryžiaus kelio tradicijos susiformavimui, pradedant ankstyvosios krikščionybės

laikotarpiu, jos plėtrai Vakarų Europoje viduramžiais ir ankstyvaisiais naujaisiais amžiais, kalvarijų atsiradimui. Pasinaudojant daugiausiai lenkų ir vokiečių tyrinėtojų darbais, tarp kurių dominuoja Jerzy Kopeć, Zbigniew Bania, Ernst Kramer, labai atidžiai aptariamas Viešpaties Kančios kelio tradicijos klostymasis. Atkreipiamas dėmesys į ilgą ir sudėtingą apeigų susidarymo procesą, stočių, pirmą kartą šiuo pavadinimu paminėtų 1458 m. (p. 40), kristalizavimąsi, jų skaičiaus įvairumą, stengtasi paaiškinti vienos ar kitos tradicijos formavimosi aplinkybes. Vos ne matematiškas tikslumas vardinant ypač vėlyvaisiais viduramžiais bei ankstyvaisiais naujaisiais amžiais įkurtus Kryžiaus kelius, kartais verčia susimąstyti, ar faktografinio išvardijimo sekoje nedings pagrindinė tyrimo vizija. Autorė čia galima būtų suprasti. Norint daugiau vietos palikti Žemaičių Kalvarijai, neišvengiamai reikėjo aukoti labai įvairuojančias minėto kulto centrų Vakarų, Vidurio Europoje steigimo motyvacias, sąsaukas su steigimo laikotarpio ir politinio gyvenimo „kvėpavimu“, dariusiu poveikį šių vietų gyventojams. Į šią aplinkybę verta atkreipti didesnę dėmesį, čia gali slėptis pakankamai dėkingas išeities taškas būsimiems tyrimams. Tačiau apskritai galima būtų pasakyti, kad ir kiekybinės raidos stebėjimas tyrimo apimtyje leido autorei deramai tiksliai įvardyti pagrindines Kryžiaus kelio raidos dominantes, turėjusias didesnės įtakos panašios tradicijos formavimuisi Lietuvoje. Autorė pastebėjo, kad Lenkijos–Lietuvos valstybėje bene seniausiai įkurtas Kryžiaus kelias buvo 1600–1632 m. suformuotas kompleksas prie Žarų kalno Lenkijoje, tačiau pabrėžė,

kad čia, o tai reiškia ir Lietuvoje, įtakos turėjo daryti Šiaurės arba germanų šalių tradicija (p. 59). Motyvuotai yra išskiriamas J. Kopečo pasiūlytas kalvarijų kompleksų skirstymas į didžiąsias (kurias steigiant stengtasi laikytis Jeruzalės gatvių geografijos autentiškumo), mažąsias (kuriose autentiškumas nebuvo svarbus elementas) ir vienuolynų/kiemelių kalvarijas.

Antrojoje ir trečiojoje monografijos dalyse realizuojamas pagrindinis tyrimas, pasižymintis ne tik panaudotos literatūros, bet ir kruopščiai išanalizuotų šaltinių gausa. Antroji dalis skirta Žemaičių Kalvarijos vienuolyno bei Kryžiaus kelio komplekso istorijai. Visiškai suprantamas autorės pasirinktas vienuolyno prioritetas – be jo neįmanomas tolygios tyrimo ašies buvimas. Kita vertus, prieš pradedant pagrindinę temą, dėmesys ankstesnių konfesinių struktūrų, Gardų bažnyčios ir parapijos raidai iki vienuolyno įsteigimo, nesuardė, bet atvirkščiai – suteikė papildomos vertės tyrimo turiniui. Reikia pasakyti, kad čia taip pat galima jausti labai kruopštų, atsakingą tyrinėtojos darbą su skelbta ir rankraščiuose likusia istoriografija bei šaltiniais. Monografijoje su derama atsarga įvertinta Vincento Juzumavičiaus nurodyta informacija apie kol kas šaltiniais nepagrindžiamą bažnyčios Garduose fundavimą XV a. pabaigoje. Įvertinus kitų tyrinėtojų darbus ir šiuo metu žinomų šaltinių teikiamą informaciją, autorė šiuo klausimu apsistojo prie XVI a. antrosios pusės, pažymėdama, kad istoriografijoje jau buvo minėtas 1593 m. šaltiniais patvirtintas Šv. Jono Krikštytojo bažnyčios funkcionavimo faktas, kad atsargiai reiktų vertinti M. Valančiaus informaciją apie koplyčios pastatymą tik

vyskupo Stanislovo Kiškos laikais. Čia galima būtų apgaildestauti, kad autorė nepasinaudojo Gardų apylinkėse sudaryto Abraomo Šandžio testamentu tekstu, kuriame ir nurodomas Šv. Jono Krikštytojo bažnyčios buvimas 1593 m. faktas – prie jos turėjo būti palaidotas testatorius. Testamento pabaigoje tarp liudininkų yra įrašytas ir vietos kunigas dominikonas Kasparas Pošinovskis (Vaivada 2004, p. 164). Tai svarbi informacija ir pačiai tyrinėtojai, nes dominikoniškos įtakos buvimą Garduose šiuo atveju būtų galima pradėti tikėtis nuo vyskupo Merklio Giedraičio laikų. Ši informacija būtų padėjusi autorei kitaip pateikti tyrimą antrojoje dalyje. Čia turiu galvoje pasireiškusią jėzuitų įtaką vyskupui Jurgiui Tiškevičiui Garduose steigiant kalvariją. Šiuo atveju galima galvoti ir apie įmanomą kitokį 1643 m. išleistos Mikalojaus Bardausko knygos *Novae Hierusalem Fax Nova...* turinio interpretavimą. Neatmestina būtų ir galimybė ankstesniam Kalvarijos steigimo idėjos buvimui. Juo labiau kad 1593 m. data yra vienalaikė autorės minimam neišlikusiam Kryžiaus keliui Senuosiuose Trakuose prie Benediktinų vienuolyno (p. 63–64). Suprantama, kad dominikono kunigo paminėjimas savaime to nepatvirtina, tačiau dominikonų vienuolyno įsteigimas XVII a. pirmoje pusėje verstų atidžiau žvilgtelėti į panašią galimybę.

Likusiame antrosios dalies tekste pateikiama labai kruopščiai autorės surinkta net ir menkiausia informacija apie dominikonų vienuolyno įsteigimą, pamaldumo tradicijų formavimąsi, Kryžiaus kelio steigimą, dominikonų bažnyčios architektūrinius sprendimus iki pat dominikonų

vienuolyno uždarymo XIX a. devintojo dešimtmečio pabaigoje. Reikia pažymėti autorės įdirbį ieškant naujų šaltinių, išradingumą derinant istoriografijos ir šaltinių informaciją. Nors pati autorė nuolat pabrėžia, kad atskirų laikotarpių istorinės raidos kontekstai dar menkai tirti ir dėl šios priežasties labai atsargiai formuluoja galimas išvadas, vis dėlto skaitytojų dėmesiui pateikta studija leidžia kalbėti apie svarų žingsnį į priekį užpildant minėtų laikotarpių baltas dėmes. Reikia atkreipti dėmesį ir į tai, kad antroji monografijos dalis XVII–XVIII a. Žemaičių vyskupijos istorijos tyrimus praturtino ir nauja informacija tolesniems prozopografiniams tyrimams. Čia labai svariai pasipildė faktografija, reikalinga tolesnei vyskupo Jurgio Tiškevičiaus aplinkai analizuoti.

Paskutinė monografijos dalis skirta architektūros ir dailės paveldui Žemaičių Kalvarijoje. Galima būtų pasakyti, kad nepaisant palyginti lengvo stiliaus, kas maloniai nuteikia susipažįstant su architektūros ir dailės paminklų raida, išlaikyta gera tyrimo įtampa. Kaip ir ankstesnėje dalyje, čia taip pat prioritetinis dėmesys skirtas šaltiniams – dominuoja vizitacijų, inventorių medžiaga. Kita vertus, tam tikrą teksto „lengvumą“, matyt, suformuoja ir ta aplinkybė, kad šiomis temomis paskutiniu metu yra atlikti bei publikuoti gausesni tyrimai. Atskiros temos, kaip Kryžiaus kelio koplyčių interjeras bei architektūra, maloningasis Švč. Mergelės Marijos paveikslas, XVII a. Jėzaus kančios atvaizdų, Rožinio Švč. Mergelės Marijos ir Švč. Jėzaus Vardo paveikslų, aptartos ne tik lyginamajame Lietuvos, bet dažnai ir Europos analogiškų temų tyrimų konteks-

te. Ir šioje dalyje autorė pažeria gausybę faktografinės medžiagos, kuri praktiškai lyg ir katalogizuoja aptariamame piligriminiame centre susikaupusį dailės bei architektūros paveldą, padeda išryškinti Žemaičių Kalvarijos, kaip krikščioniškojo dvasingumo centro, vaidmenį. Kad jis aktyviai veikė vietos gyventojų dvasingumą, byloja ir išlikę meistriškai atlikti, saviti vietinių meistrų drožybos, taikomosios dailės darbų pavyzdžiai, susikaupę tiek bazilikoje, tiek ir visame komplekse. Baidant reikia pasakyti, kad monografijoje pateikta gausia ikonografinė medžiaga nėra piktnaudžiaujama, ji puikiai pagelbsti susipažįstant su tyrimo turiniu. Vertingas ir teksto pabaigoje pridėtas XVII–XVIII a. Žemaičių Kalvarijos dominikonų priorų ir kitų vienuolių sąrašas.

Iš to, kas čia pasakyta, galima būtų pabrėžti, kad aptarta Dalios Vasiliūnienės monografija yra solidus žingsnis į priekį plėtojant Žemaičių Kalvarijos, kaip piligriminio centro, mokslinius tyrimus. Gausiai panaudoti šaltiniai, kurių nemaža dalis pirmą kartą minimi šioje monografijoje, atidžiai surinkta istoriografinė informacija, leidusi koreguoti kai kurias nepagrįstas nuostatas, sudaro palankias sąlygas tolesnei tyrimų plėtrai. Iš perspektyvių krypčių ypač išryškėja prozopografinių metodų taikymo galimumas. Kita vertus, kol kas dar daug darbo nustatant, kaip atskirais laikotarpiais klostėsi Žemaičių Kalvarijoje ir jos apylinkėse gyvenusių gyventojų dvasiniai santykiai su besiformuojančiu piligriminiu centru, aiškinantis vietos pamaldumo tradicijų raidą platesniame istoriniame bei geografiniame kontekste. Aptartoje monografijoje palieštas kol kas vienas, bet svarbus

kampas – paties piligriminio centro atskirų struktūrų raida bei čia XVII–XIX a. sukurtas dailės ir architektūros paveldas. Reikia pasakyti, kad šis darbas atliktas puikiai.

Monografijoje buvo paliestos ir kai kurios temos, kurios gal reikalautų platesnės diskusijos. Jau įžangoje autorė sustiprina Tridento susirinkimo ir po jo sekusios Katalikų Bažnyčios Reformos reikšmę Žemaičių Kalvarijos piligriminio komplekso atsiradimui. Panašus įvardijimas formaliai yra teisingas. Tačiau verta atkreipti dėmesį į tai, kad XVII a. pradžioje nuo Tridento susirinkimo pabaigos skyrė gerokas laiko tarpas. Šio susirinkimo nuostatų įtaką Žemaičių vyskupijoje stipriai jautė vyskupas Merkelis Giedraitis. Bet Tridento susirinkime dalyvavę pontifikai, kurie istorinėje literatūroje minimi ir kaip Didieji potridentiniai popiežiai: jiems priskiriami Pijus V (1566–1572), Grigalius XIII (1572–1585) bei Sikstas V (1585–1590) aptariamam laikotarpiu jau buvo mirę (Banaszak 1989, s. 87). Greit mirė ir trys Tridento susirinkime dar dalyvavę popiežiai Urbonas VII (1590), Grigalius XIV (1590–1591) bei Inocentas IX (1591). Po jų išrinktas Klemensas VIII (1592–1605) nors ir nedalyvavo Tridento susirinkime, bet nuosekliai atstovavo Tridento susirinkime keltoms idėjoms. Bet gerai Europos politinio gyvenimo pulsą jautusiam Pauliui V (1605–1621) jau teko sunkių išbandymų laikotarpis. Prasidėjo Trisdešimtmetis karas, kurio padarinys – ženklus Europos gyvenimo susekuliarėjimas. Beje, sekuliarėjimo ženklus Europa turėjo pajusti žymiai anksčiau. Taigi Katalikų Bažnyčia XVII a. pradžioje jau buvo susidūrusi su naujais iššū-

kiais, kuriuos per politinio gyvenimo kasdienybę gavo pajusti ir LDK. Tad norint nuo-sekliau įvertinti atskirų dvasinių projektų galimų motyvų skales, šalia generalinės Tridento susirinkimo numatytos Reformos, labai atidžiai reiktų atkreipti dėmesį ir į naujai besiformavusią padėtį tiek Europoje apskritai, tiek ir pačioje LDK. Pastarojoje padėtį šalia kitų veiksnių komplikavo santykių su Švedija užaštrėjimas. Švedų pavojus rimčiau paveikė ir Šiaurės vakarų Žemaitijos gyvenimą. Čia užtektų paminėti kad ir Jono Karolio Chodkevičiaus batalijas, o juk pagrindinės šios išskirtinės XVI–XVII a. sandūros LDK asmenybės žemės valdos buvo kaip tik netoli Žemaičių Kalvarijos – didžiulės Skuodo ir Kretingos teritorijos, išsitęsios palei Livonijos ir Prūsijos sienas. Pasikeitusią padėtį XVII a. pr. Žemaičių vyskupijoje turėjo pakankamai gerai jausti vietos hierarchai. Jiems šalia valstybės politinės padėties komplikacijų galėjo rūpėti ir konfesiniai kontekstai. Mano galva, kiek supaprastintai atrodytų Katalikų Bažnyčios vykdytų didesnių projektų LDK motyvavimas vien dėl Katalikų Bažnyčios Reformos bei dėl įtampos susiformavusios vykstant Reformacijai. Beje, reiktų atkreipti dėmesį ir į sąvokas, įvardijančias Reformacijos metu susiformavusias konfesines kryptis. Autorė tekste panaudojo sąvoką „reformatai“ (p. 70). Reformacijos eigoje LDK susiformavo dvi pagrindinės kryptys – evangelikai liuteronai ir evangelikai reformatai (t. y. Jeano Calvino pasekėjai). Kol kas dar nėra visiškai tiksliai atsakyta, ar Žemaitijoje dominavo evangelikai reformatai. Kaip aiškėja iš Ingės Lukšaitės vykdytų reformacijos tyrimų, čia galima

tikėtis daug aktyvesnio evangelikų liuteronų aktyvumo, nei kad buvo galvota tyrimų pradžioje. Be to nelabai aiški ir sakinio dėl Reformacijos neišplitimo į Gardų apylinkes prasmė. Šių vietų kaimynystėje, Seidoje, XVI a. antrojoje pusėje aktyviai veikė evangelikų bendruomenė. Tačiau XVII a. pirmojoje pusėje jos aktyvumas jau lyg ir buvo prislopęs. Bet kuriuo atveju ši tema, taip kaip ir kitos, kurios yra susijusios su kasdienio gyvenimo analize, kol kas dar laukia plačių tyrimų.

Literatūra

- Banaszak, Marian. 1989. *Historia Kościoła Katolickiego*. T. 3. Czasy nowożytnie. Warszawa: Wydawnictwo Iskry.
- Vaivada, Vacys. 2004. *Katalikų bažnyčia ir Reformacija Žemaitijoje XVI a.: esminiai raidos bruožai*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.